

Beszélgetés Kornai Jánossal

Kornai János a Harvard Egyetem közgazdaságtan professzora és a Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetének tudományos osztályvezetője, aki Cambridge és Budapest között megosztva éli az életét. Könyveit és egyéb publikációit ez idáig tizenhét nyelvre fordították le, köztük olyan műveket, mint *A gazdasági vezetés túlzott központosítása*, *A hiány* és az *Ellentmondások és dilemmák*. Kornai úrral Michael Parkin beszélget a szocialista gazdaságok működéséről és azokról a változásokról, amelyek a szocialista világban történnek.

Kornai professzor, miért lett Önből közgazdász?

A közgazdaságtan iránti érdeklődésem korán kezdődött, és mindig része volt a politikai és szociális problémák iránti figyelmemnek. Fiatalabb koromban vonzottak a szocializmus eszméi és céljai, ami a kutatásaimban is kifejeződött. Azóta sokkal kritikusabbá váltam a szocialista politikai gazdaságtannal szemben, illetve érdeklődővé váltam az alternatív gazdasági elméletek és azon közgazdaságtan iránt, amit nyugaton művelnek.

Jelenleg jelentős változásokat tapasztalunk a szocialista országokban, Magyarországon, Kínában, a Szovjetunióban, Lengyelországban, mind a politikai, mind a gazdasági szférában. Mit gondol, mi vezet ezeket a változásokat?

Az olyan események, mint egy vezető halála látszólag kiválthatják a rendszer megreformálásának a vágyát. De alapvetően a rendszerrel szembeni mély elégedetlenség. Elégedetlenség a pártapparátussal, a vezetéssel szemben, az általános elégedetlenség. De ezek a változások nem máról holnapra történnek. Jugoszlávia például már negyven éve távolodik attól, amit én klasszikus szocializmusnak nevezek, azaz attól a hagyományos szocializmustól, amit Leninhez, Sztalinhoz és Maohoz társítunk.

Lát Ön bármilyen kapcsolatot ezen reformok és az Egyesült Államokban és Európában zajló deregulációs és privatizációs folyamatok között?

Ezek nem teljességgel elkülönülő történések. Mindkét folyamat abba az irányba mutat, amit a politikai filozófia minimális államnak nevez. Természetesen ezek a folyamatok nem ugyanonnan indulnak, ami eléggé nagy különbség. A szocialista országok reformja egy erősen centralizált, bürokratikus társadalomtól való eltávolodást jelent, attól amit én maximális államnak szeretek hívni. Ezzel szemben Anglia a munkáspárti kormányok

alatt nagyon távol volt egy ilyen maximális államtól, így a konzervatív kormányok alatti privatizáció Angliában különbözik a keleti blokk országainak reformjától.

Lát Ön a szocialista gazdaságokban kirajzolódni olyan hosszú távú mintázatokat, amelyek a maximálistól a minimális állam irányába mutatnak?

Ezt még korai volna megmondani. De az a benyomásom, hogy az a fokú maximális állam, amit a klasszikus szocializmus jelent, számos okból nem fenntartható. Csak néhányat említek. Egy társadalomnak borzalmasan drága mindenkinek a tevékenységét monitorozni. Egy másik. A gazdasági növekedés növekvő komplexitást eredményez. Nem egyszerűen a javak nagyobb volumenű előállítását, hanem egy jóval differenciáltabb termelést. Mao Kínájában például mindenki ugyanazt a kék uniformist hordta, ezért a gyártásukat könnyű volt megtervezni. De egy modern gazdaságban milliárdnyi termék és szolgáltatás létezik. Ez reménytelenné teszi a termelés teljes centralizációját, a gazdaság egyszerűen nem képes lépés tartani, és számos termékből hiány alakul ki. Egyetértek Friedrich Hayekkel, aki amellet érvel, hogy a szétszórt emberi tudás hasznosításához piac és szabad vállalkozás szükséges.

Néhány nyugati közgazdász hangsúlyozza a racionális központi tervező szerepét a klasszikus szocialista gazdaságokban. De létezik ez az eszményi tervező a való életben?

Elsőként vizsgáljuk meg, hogy ez a tervező vajon egyetlen személy volna-e. Valójában soha nem egyetlen emberről van szó, hanem párhivatalnokok, köztisztviselők és az állami tulajdonú vállalatok vezetőinek egy teljes hierarchiájáról. Ez a hatalmas apparátus nem egységes preferenciával bíró monolitikus csoport, hanem eltérő érdekekkel rendelkező emberek halmaza. A konfliktusok a különböző érdekcsoportok és lobbik érdekharcában nyilvánul meg, illetve a párt különböző frakciókra szakadásában. Ami a *racionális* központi tervező elképzelését illeti, a racionalitás stabil preferenciákat feltételez. De ha megnézzük például a szocialista Kína történetét, akkor azonnal láthatjuk, hogy Mao politikai célkitűzései is számos alkalommal radikálisan megváltoztak, azaz a preferenciái szemlátomást *nem* voltak stabilak. És végül hangsúlyozzuk ki, egy *tervezőről* van szó. Be tudok számolni saját tervezői tapasztalataimról, mint néhány olyan modell tervezője, amiket aztán központi tervek készítéséhez használtak. A tervezésemélet azt feltételezi, hogy a tervező az összes rendelkezésre álló információt felhasználja a lehetséges legjobb kalkuláció elérése érdekében. Ám a tervező is ember, aki bizonyos bürokratikus és személyes érdekekkel bír, és aki ezért elfedhet bizonyos információt, amennyiben az nem szolgálja a saját jól felfogott érdekét. Még egyszer, a tervező maga szintén része egy többszintű hierarchiának, akinek szükséges lehet alkudoznia a felettesével arról, hogy mennyire lehet ambiciózus a terve. Röviden, a tervezés sokkal inkább egy komplikált társadalmi

folyamat, mintsem néhány bölcs ember jól definiált célokkal és preferenciákkal, akik aztán megkonstruálnak egy ideális tervet.

A fogyasztási javak hiánya meglehetősen általános a központosított szocialista gazdaságokban. A krónikus hiálynak milyen hatás van a gazdaságra?

Vannak közvetlen hatásai az emberek életére, úgy mint fogyasztókra, a fogyasztási kapacitásukra. Nem tudják elkölteni a jövedelmüket a preferenciáik szerint. Ha sertéshúst vennének, de abból krónikus hiány van, akkor arra kényszerülnek, hogy halat vegyenek helyette. Ez a fajta kényszerű helyettesítése az egyes termékeknek csökkenti az emberek jólétét. Ha volt szerencséje valaha megtapasztalnia egy eladói piacot, például repülőtéri jegypénztárt, akkor tudja, hogy milyen érzés az eladó kezétől függeni. Ami a termelést illeti, nincs ösztönzés a minőség fejlesztésére, nincs verseny, ami innovációra vezetne. A hatékonyság csökkenése a hiány súlyos következménye.

A hiánygazdaságokban a kényszerű helyettesítés koncepciója nem változtatja meg a „kereslet” gyakorlati értelmét?

De igen, valóban. A kereslet tankönyvi koncepciójának, ami a legtöbb amerikai egyetemi hallgatónak ismerős, van egy mögöttes feltevése. Nevezetesen, az hogy a termékek rendelkezésre állnak. De mi van akkor, ha almát akarsz venni, de sehol a városban nem találsz, vagy kizárólag csak hétfőnként? Egy olyan fogyasztó, aki egy hiánygazdaságban nő fel, előbb-utóbb hozzászokik ezekhez a kínálati korlátokhoz, és felhagy az alma iránti kereslettel. Ezeket a kínálati korlátokat és fogyasztói várakozásokat számításba kell venni, amikor kikalkuláljuk az alma iránti keresletet.

Piacgazdaságokban az árakon keresztül koordinálódik a vevők és eladók, a keresletet támasztók és kínálatot biztosítók terve. A szocialista gazdaságokban miként valósul meg ez a koordináció?

Az ár továbbra is fontos tényező a vevői döntésekben. A kínálat korlátozhatja a vásárlást, de a háztartások nagyon érzékenyek például a hús vagy a tej árára. A háztartások munkaerő kínálata szintén érzékeny a bérkülönbségekre. A termékek esetében sokkal kevésbé számítanak az árak. Ehelyett a központi tervező utasítása határozza meg, hogy mit állítanak elő, és mennyit. De léteznek egyéb központi mechanizmusok, mint jelzések, beleértve a kiutalást és az engedélyeztetést. Egy fontos decentralizált jelzés a készletváltozás és utánrendelés. Ha megszoktuk, hogy például kétéves várólista van az autókra, és az hirtelen felszökik négy évre, akkor tudjuk, hogy több vevő van, mint amennyit a korábbi kínálat kielégített. Végezetül, létezik egy fogalom, amit Albert Hirschman vezetett be, a *tiltakozás*. Egy piacgazdaságban ha nem kedvelünk egy bizonyos üzletet, akkor máshol is vásárolhatunk. De hangot adhatunk tiltakozón a

panaszunknak is. Ez a szocialista gazdaságokban szintén egy fontos jelzés. Csak aztán vigyázzon az ember, nehogy túl hangosan csinálja!

Ön képzett mind a marxista, mind a neoklasszikus elméletben. Milyen elvek vezetik a munkáját?

Az én céloom mindig az volt, hogy megértsem a mély, valódi válaszokat azokra a kérdésekre, hogy miként működnek a gazdasági rendszerek, és nem az, hogy valamilyen kényelmes értelmezési keretet találjak magamnak. A marxista közgazdaságtan gyakran szolgál rossz válaszokkal, viszont fontos kérdésekkel is. Ezzel szemben a neoklasszikus közgazdaságtan nagyon pontos válaszokat képes adni olyan kérdésekre, amelyek egyaránt lehetnek lényegesek és lényegtelenek. Azok a fiatal közgazdászok, akik a hagyományos neoklasszikus eszköztárat használják, a mögöttes elmélettől nem kapnak jó iránymutatást a megfelelő kutatási stratégia megválasztásához. Könnyen lemaradhatnak a lényegről, illetve könnyen kísértésbe eshetnek, hogy ezt az erőteljes intellektuális eszköztárat irreleváns témákra vessék be, miközben továbbra is jó eséllyel nyugözik le ezzel a kollégáikat. A neoklasszikus analitikus módszereket sokkal inkább *azután* kellene alkalmazniuk, hogy azonosították a problémát, a szituációt, a gazdasági szereplők motivációit, és a társadalmi korlátokat. Megérett az idő egy szélesebb módszertani szintézisre.

In: Michael Parkin *Economics*. Addison-Wesley Publishing Company, 1990.